

Środki finansowe na realizację zadania zostały pozyskane w ramach projektu;
„Wspólnota cierpienia czy konkurencja ofiar? Los Żydów, Romów i Polaków w czasie II Wojny Światowej”
przyjętego do finansowania w drodze konkursu na realizację projektów w ramach programu pod nazwą
„Nauka dla Społeczeństwa II” ogłoszonego komunikatem Ministra Edukacji i Nauki z dnia 4 kwietnia 2023 r.

Romska pamięć Zagłady

Cele lekcji

Po ukończeniu lekcji uczestnik:

- rozumie mechanizmy **mnemonicznego wykluczenia Romów** w Europie,
- wyjaśnia, dlaczego Romowie byli przedstawiani jako „lud bez historii i pamięci”,
- rozróżnia **cztery formy romskiej pamięci Zagłady** (ucieleśnioną, odblokowaną, skonstruowaną i uzdrawiającą),
- analizuje relacje między pamięcią romską a dominującym **dyskursem Holokaustu**,
- rozumie rolę pamięci w procesach **uznania, tożsamości i upodmiotowienia politycznego Romów**.

1. Romowie jako „lud bez historii”? - problem wykluczenia mnemonicznego

Przez długi czas Romowie byli przedstawiani w historiografii i etnologii jako grupa:

- żyjąca poza czasem historycznym („wieczne teraz”),
- pozbawiona potrzeby refleksji nad przeszłością,
- kierująca się instynktem zapominania.

Takie ujęcie miało charakter **esencjalistyczny i orientalizujący** oraz stanowiło element szerszego procesu **społecznej marginalizacji**. Wykluczenie z historii oznaczało jednocześnie wykluczenie z **pamięci publicznej**.

W rzeczywistości Romowie pamiętają przeszłość podobnie jak inne grupy społeczne. Różnice w sposobach pamiętania nie wynikają z „romskiej natury”, lecz z **uwarunkowań społecznych, ekonomicznych i politycznych**.

2. Allochroniczny dyskurs i podwójne standardy

Romowie byli często ujmowani w tzw. **dyskursie allochronicznym** – jako ludzie „z innego czasu”, reprezentujący wcześniejsze stadium rozwoju. Prowadziło to do:

- odebrania im głosu politycznego,
- naturalizacji ich wykluczenia,
- pomijania ich doświadczeń, także doświadczenia Zagłady.

Jednocześnie badacze stosowali **podwójne standardy**, krytykując Romów za „krótką pamięć”, choć ich horyzont pamięci komunikacyjnej (3 - 4 pokolenia) jest typowy dla wszystkich społeczeństw.

3. Konstruktywistyczna krytyka i jej ograniczenia

Szkół konstruktywistyczna słusznie krytykowała esencjalizm, wskazując, że romskie tożsamości są:

- relacyjne,
- społeczne,
- wytwarzane w interakcji z otoczeniem.

Jednak część tego podejścia również marginalizowała **wymiar historyczny**, przedstawiając romską tożsamość jako zakorzenioną wyłącznie w teraźniejszości. Badania Palomy Gay y Blasco pokazują, że w wielu społecznościach romskich **przeszłość odgrywa centralną rolę**, choć nie zawsze przybiera formę oficjalnych upamiętnień.

4. Pamięć romska w perspektywie teorii pamięci zbiorowej

Analiza romskiej pamięci Zagłady opiera się na rozróżnieniu:

- **trybów pamięci**: mneme (pamięć doświadczenia) i anamnesis (pamięć rekonstrukcyjna),
- **genealogii pamięci**: oddolnej i odgórnej.

Ich skrzyżowanie prowadzi do wyróżnienia **czterech form romskiej pamięci**.

5. Cztery formy romskiej pamięci Zagłady

5.1. Pamięć ucieleśniona (mneme + genealogia oddolna)

- oparta na indywidualnych i rodzinnych doświadczeniach,

- często niedyskursywna i milcząca,
- zakodowana w praktykach kulturowych, strukturach społecznych i relacjach płci.

Milczenie nie oznacza zapomnienia, lecz bywa strategią ochrony godności i tożsamości po doświadczeniu upokorzenia i przemocy.

5.2. Pamięć odblokowana (mneme + genealogia odgórna)

- indywidualne wspomnienia istniały, lecz były stłumione,
- zostały „odblokowane” dzięki zmianom w dyskursie publicznym.

W latach 90. XX w. nastąpił wzrost zainteresowania romską Zagładą w wyniku:

- inkluzywniejszego dyskursu Holokaustu,
- transformacji ustrojowej i nowych traum społecznych.

Przeszłość stała się ramą interpretacji trudnej teraźniejszości.

5.3. Pamięć skonstruowana (anamnesis + genealogia odgórna)

- tworzona przez romskie elity polityczne i intelektualne,
- zinstytucjonalizowana poprzez narracje historyczne, rocznice i rytuały,
- służy budowaniu ponadgrupowej tożsamości romskiej.

Pamięć Zagłady pełni tu funkcję „wymyślonej tradycji” - nie wszyscy Romowie jej doświadczyli, ale wielu identyfikuje się z nią jako częścią historii „swojego ludu”.

5.4. Pamięć uzdrawiająca (anamnesis + genealogia oddolna)

- indywidualna rekonstrukcja przeszłości,
- obejmuje wyparcie, selektywne wspomnianie lub tworzenie alternatywnych narracji,
- pomaga odbudować poczucie godności i bezpieczeństwa ontologicznego.

Przykłady obejmują hipermnezję, narracje cudownego ocalenia czy reinterpretacje wydarzeń obozowych.

6. Romowie a dyskurs Holokaustu

Kluczowym problemem pozostaje pytanie, czy zagłada Romów była:

- częścią Holokaustu,

- odrębnym ludobójstwem,
- czy też wyzwaniem dla samej definicji ludobójstwa.

Spór ten ujawnia hierarchię ofiar i mechanizmy wykluczenia romskiego cierpienia z dominującej pamięci publicznej, także w instytucjach muzealnych.

7. Pamięć, uznanie i tożsamość

Dla współczesnych Romów walka o uznanie pamięci Zagłady jest elementem:

- walki z wykluczeniem społecznym,
- procesu upodmiotowienia politycznego,
- budowania wspólnoty wyobrażonej.

Pamięć pełni tu funkcję zasobu symbolicznego, który umożliwia myślenie o przyszłości.

Pytania kontrolne

1. Na czym polega mnemoniczne wykluczenie Romów?
2. Czym różni się pamięć ucieleśniona od pamięci skonstruowanej?
3. Jakie czynniki doprowadziły do „odblokowania” romskiej pamięci Zagłady?
4. Dlaczego dyskurs Holokaustu bywa problematyczny dla romskiej pamięci?
5. Jaką rolę odgrywa pamięć w procesie uznania Romów jako podmiotu politycznego?

Podsumowanie

Romska pamięć Zagłady jest zjawiskiem złożonym, wielopoziomowym i dynamicznym. Nie istnieje jedna pamięć romska - istnieją różne formy pamiętania, zależne od kontekstu społecznego, politycznego i kulturowego. Walka o uznanie tej pamięci jest jednocześnie walką o miejsce Romów w historii, teraźniejszości i przyszłości Europy.